



ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΕΡΕΥΝΗΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΤΟΥ ΝΤΟΥ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΣΤΑΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

ΙΔΡΥΤΗΣ: ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΌΜΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1947

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & Σ^{ΙΑ} Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ,"
38 - ΟΔΟΣ ΤΣΩΡΤΣΙΑ - 38
ΑΘΗΝΑΙ

Ε.Γ.Δ. της Κ.τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008



Η ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΙΑ

ΟΙ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΕΣ ΜΕΣΑ ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΜΑΣ

Το πρόβλημα της αισθητικής έρμηνείας είναι από τα δυσκολώτερα. Τις περισσότερες φορές το αντικρύζουμε εμπειρικά και υποκειμενικά. Δεν έλειψε και η αντίληψη που το εκήρυξε ψευδοπρόβλημα. "Αν το χαρακτηριστικό της αισθητικότητας είναι η άμεσότητα, αν η τέχνη είναι πάντοτε φίλη των αισθήσεων, πώς είναι δυνατόν, είπαν, να έχουν θέση οι μεσάζοντες; "Η έρμηνεία που έχει την αξίωση ότι αποκαθιστά την έπαφή με το έργο της τέχνης, παρεντιθέμενη ανάμεσα σ' αυτό και το θεωρητή, δύσκολα ή μπορεί, αν έχουν έτσι τα πράγματα, να δικαιολογήσει την αποστολή της. "Εκτός από τη βασική τούτη άμφιβολία, η διάθεση για να άρνηθούμε τη δυνατότητα κάθε έρμηνείας εύνοήθηκε κατά τους τελευταίους καιρούς από ιδιαίτερες συνθήκες. "Η ειλικρίνεια μας επιβάλλει να όμολογήσωμε ότι στην έποχή μας η καλλιτεχνική ένεργητικότητα δεν κατώρθωσε να παρουσιάσει έργα μεγάλης πνοής και αξίας. Ζούμε μέσα σε έναν αντιποιητικό και αντιπνευματικό αιώνα, ο θόρυβος της μηχανής, η μανία όλα να τα προβλέπουμε και να τα τακτοποιούμε όρθολογιστικά, η βιαιότητα άχαλινώντων σκοτεινών παθών, η άποθέωση του δυναμισμού πνίγει κάθε καλλιτεχνική έκδήλωση στη γένεσή της. Τα έργα που παρουσιάζουν οι τελευταίες γενεές δεν έχουν βάθος, δεν έμφανίζουν διαστάσεις που να έπιτρέπουν έρμηνευτική έμβάθυνση και αντικειμενική διερεύνηση. Τί θα ήταν δυνατόν να συλλάβη οποιαδήποτε έρμηνευτική διερεύνηση μέσα στην υποκειμενική όμίχλη ενός έμπροσθιοπιστικού έργου; Ποιές διαστάσεις έσωτερικότητας θα ήμπορούσε να παρουσιάσει μια τεχνοτροπία που έξαντλείται στην άπλη έντύπωση ή στη φευγαλέα και άκαθόριστη έκφραση;

Κοντά σ' αυτά δεν έπιτρέπεται να λησμονάμε την κυριαρχία των ρεαλιστικών τάσεων. Δεν πρόκειται για ένα έπιστημονικό ρεαλισμό ή φυσιοκρατισμό όπως τον έννοουσαν οι καλλιτέχνες κατά την έξοδο του 19ου αιώνα. Κάτω από την επίδραση των έπιστημονικών ανακαλύψεων είχε τότε και η τέχνη κινηθή για να συλλάβη το πραγματικό που στέκει πίσω από τα φαινόμενα,

έκείνο που είναι τοποθετημένο στο δεύτερο στρώμα αποτελώντας την καθαυτό αντικειμενικότητα. "Έτσι είχε αντίληφθι ο Ζολά το ρόλο της τέχνης και την καλλιτεχνική του δραστηριότητα την είχε πάντοτε προσανατολίσει προς ένα τέτιο ίδεώδες. "Ο σύγχρονος όμως ρεαλισμός έχει όλωσδιόλου διαφορετικό περιεχόμενο. "Έχει κατασκηνώσει στον κόσμο των δεδομένων φαινομένων, ζητεί την αποκατάσταση άμεσου έπαφής. "Όλα είναι, κατά την αντίληψή του, «έδω», τίποτε δεν μένει άποκρυμμένο. "Όλα πρέπει να δοθούν σε άμεση παρουσία. Και ή ίδια ή ανθρώπινη ύπόσταση θα έννοηθι ως κάτι που είναι άπόλυτα παρόν, δεδομένη άμεσα μέσα στα βιώματα. "Η παλαιότερη μεταφυσική έκδοχή μιλούσε για έναν έσωτερικό κόσμο που ύπάρχει άπέραντος και άνεξερεύνητος μέσα στον άνθρωπο. "Η ψυχολογία του βάθους ίσχυρίζεται σήμερα ότι είναι σε θέση να μας οδηγήσει σε μια περιήγηση μέσα στο σκοτεινό βάθος της ψυχής που το έθεωρούσαμε άπροσπέλαστο και άδιερεύνητο. "Η ύπαρξιακή όντολογία διατείνεται ότι ή είσοδος στο νόημα του όντος δεν άπαιτεί καμιά μυστικιστική ένόραση, αλλά είναι κατορθωτή σύμφωνα με τη μέθοδο της έρεύνης που θέτει στη διάθεσή μας ή ύπαρξιακή αναλυτική. "Ο Sartre έχει δοκιμάσει στο βασικό βιβλίο του «L' être et le neant» συνδυάζοντας την ψυχανάλυση και τον ύπαρξισμό να δημιουργήσει την ύπαρξιακή ψυχανάλυση. Αυτή θα είναι μια μάθηση που ξεκινώντας από τα άπλα και προεγνωσιολογικά δεδομένα της εμπειρικής ζωής θα κάνει διαφανές κάθε ψυχικό περιεχόμενο. "Έπειτα από τις διαβεβαιώσεις του είδους τούτου άποκαθίσταται ή άμεση έπαφή με τα πράγματα και ή κατανόηση του νοήματος κηρύσσεται κατορθωτή μέσα στην άμεση διαδικασία της ζωής, χωρίς να άπαιτείται ή δεξιολογία ειδικευμένων έρμηνευτών. "Ο ύπαρξισμός είναι υπερέφανος γιατί μας βάνει να αντιμετωπίσωμε το γυμνό γεγονός, το «factum», όπως ακριβώς είναι, χωρίς καμιά προσθήκη. "Η έμφάνιση και άποκάλυψη της ώμης πραγματικότητας κάνει περιττή κάθε έρμηνεία. "Αφού όλα τα νοήματα γίνονται προσιτά,

ἂν ἀκολουθήσωμε τὶς ὁδηγίες ὁσες παρέχει ἡ ὑπαρξιακὴ σοφία, γιατί νὰ μὴ ἰσχύη τὸ ἴδιο καὶ γιὰ τὴν αἰσθητικὴ περιοχὴ;

Ἄν ξαναγυρίσωμε ἔπειτα ἀπὸ τὶς τελευταῖες σκέψεις στὴ διαπίστωση ποὺ ἐκάμαμε σχετικὰ μὲ τὴν ἀξία τῆς σύγχρονης καλλιτεχνικῆς παραγωγῆς, ἴσως ἤμποροῦμε νὰ ἰδοῦμε ἀλλοιώτικα τὰ πράγματα. Ἡ ἔλλειψη ἐσωτερικοῦ βάθους, ἡ ἀπουσία διαστάσεων καὶ στρωμάτων ἀπὸ τῆ φυσιογνομία τῶν ἔργων τῶν τελευταίων γενεῶν εἶναι κάτι ποὺ ἀπορρεῖ ἀπὸ τὴ νοοτροπία τῆς ἐποχῆς. Ἡ σύγχρονη γενεὰ εἶναι ρεαλιστικὴ στὴ σημασία ὅτι περιορίζεται στὶς ἄμεσες ἀντιμετωπίσεις. Ἡ κυριώτερη ὄντολογικὴ — θὰ ἐλέγαμε μεταφυσικὴ, ἂν ὁ ὁρος δὲν ἐσκανδαλίζε τὸν ἀναγνώστη — κατηγορία εἶναι σήμερὰ ἡ παρουσία. Ἄγαπάμε νὰ εἴμαστε ἀντιμέτωποι κάτινος, δὲν θέλομε νὰ πέσωμε σὲ κατάσταση ἀπεκδοχῆς καὶ ἐλπίδας, δὲν ἔχομε τὴ διάθεση νὰ στρεφώμαστε πρὸς ἕνα μέλλον ποὺ αἰωρεῖται στὴν ἀβεβαιότητα τῶν πιθανοτήτων. Οἱ σοφοὶ τοῦ φυσικοχημικοῦ ἐργαστηρίου μᾶς ἐσυντριψαν τὴν πίστη μας πρὸς τὴν ἀναπόδραστα καθωρισμένη νομοτέλεια. Μᾶς εἶπαν ὅτι τὰ πάντα εἶναι πιθανότητες καὶ στατιστικὴ. Ἡ σύγχρονη γενεὰ εἶναι παραδομένη στὶς πραγματικὰ καταστάσεις χωρὶς νὰ τρέφῃ καμιά ἐλπίδα. Προτιμᾷ ἀδίστακτα τὴν ἄμεση ἀντιμετώπιση χωρὶς νὰ τῆς ἀρέσῃ ἡ ἀοριστία τῆς ἀναμονῆς. Ὅ,τι εἶναι καὶ ὅ,τι ὑπάρχει πρέπει νὰ ἡμπορῇ νὰ εἶναι ἄμεσα ἐμπρὸς μας. Ἡ τεχνικὴ μας εἶναι πάντοτε ἐδῶ ἱκανὴ νὰ πραγματοποιήσῃ τὴ μανία μας γιὰ μιὰ ἄμεση ἀντιμετώπιση. Μὲ τὴν αὔξησιν τῶν ἀεροπορικῶν ταχυτήτων, μὲ τὸ τηλέφωνο καὶ τὴν τηλεόραση ἐρχώμαστε ἀντιμέτωποι σὲ κάτι, ὅσο κι' ἂν εἶναι τοῦτο μακρυνὰ τοποθετημένο. Ἐτσι κατορθώνομε νὰ φέρνωμε ὄλα τὰ ὄντα σὲ ἄμεση παρουσία. Ὁ εὐσεβὴς χριστιανὸς ζῆ μὲ τὴν ἐλπίδα τῆς Δευτέρας Παρουσίας ποὺ θὰ ἐπισυμβῇ στὸ μέλλον. Τότε θὰ ἔχη τὴν εὐκαιρία ὁ ἄνθρωπος νὰ ἀντιμετώπισῃ τὸ Χριστὸ ποὺ εἶναι ἡ πηγὴ τῆς γνήσιας ὑπαρκτικῆς ἀλήθειας. Ὁ ἄνθρωπος τῆς σύγχρονης γενεᾶς δὲν ἔχει τὴν ὑπομονὴ γιὰ μιὰ μελλοντικὴ ἐνατένιση. Τὴν παρουσία τῆς θέλει ἄμεση, ἐπειδὴ κατέχεται ἀπὸ ὄντολογικὸ παροξυσμὸ. Θέλει νὰ ὑπάρχη μέσα σὲ ἄμεση ἀντιμετώπιση τῆς οὐσίας, «διψᾷ γιὰ οὐσία», ὅπως ἔγραψε ἕνας ἀπὸ τοὺς δικούς μας ἀντιπροσώπους τῆς σύγχρονης γενεᾶς. Ὅσο λοιπὸν κι' ἂν ἤμποροῦμε νὰ χαρακτηρίσωμε τὴν τάση γιὰ ἄμεση ὄντολογικὴ ἀντιμετώπιση ὡς ἐξανθρωπισμὸ καὶ κοσμικοποίηση (saecularismus) τοῦ μεγάλου χριστιανικοῦ ἰδανικοῦ, ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι οἱ ἄνθρωποι ποὺ συναπαρτίζουν τὴ στρατευομένη γενεὰ ζοῦν μέσα στὴν ἐκζήτηση τῆς ἄμεσης παρουσίας ποὺ ἐπιζητεῖ τὸ χωρὶς κανένα διάμεσο ἀντίκρουσμα.

Αὐτονόητο εἶναι ὅτι μέσα σὲ τέτια δρῶν

ὄντολογικῶν προδιαθέσεων ἡ αἰσθητικὴ ἐρμηνεία δύσκολο θὰ ἦταν νὰ διατηρήσῃ τὴ θέσιν τῆς. Τὸ μόνον ὀρθὸ αἰσθητικὸ ἀντίκρουσμα θὰ ἦταν ἡ ἄμεση παρουσία τοῦ καλλιτεχνικοῦ ἔργου, ἡ ἀπλὴ praesentatio. Πραγματικὰ, ἂν ρίξωμε σήμερὰ μιὰ γρήγορη ματιὰ στὶς δημοσιευόμενες κριτικὰς, δὲν ἀποκαλύπτομε μέσα τους κανένα ἐρμηνευτικὸ βάθος. Τόσο οἱ κρινόμενοι καλλιτέχνες ὅσο καὶ οἱ κριτικοὶ τρέμουν νὰ ἐκφωνήσουν τὴ λέξη «ἀνάλυση». Κριτικοὶ καὶ καλλιτέχνες παριστάνουν τοὺς «θεοφοβούμενους», τοὺς «Βάκχους» καὶ ἐκείνους ποὺ ἀσχοῦν τὸ ἀναλυτικὸ ἔργο τοὺς περιφρονοῦν θεωρώντας τοὺς ἀπλοὺς καὶ νηφάλιους «ναρθηκοφόρους». Πίσω ὅμως ἀπὸ τὴν περιφρόνησιν δὲν εἶναι δύσκολο νὰ διακρίνωμε καὶ μερικὰ ἄλλα κίνητρα. Δὲν εἶναι ὑπαγορευμένη ἡ ἐχθρικὴ στάση τοὺς ἀπέναντι στὴν ἐρμηνευτικὴ κριτικὴ ἀνάλυση μόνον ἀπὸ τὴ γενικὴ προδιάθεση μὲ τὴν ὁποία τοὺς ἔχει ἐμποτίσει ἡ γενεὰ, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν προαίσθησιν ἑνὸς ἄμεσου κινδύνου. Ἀφοῦ τὰ ἔργα ποὺ παρουσιάζουν οἱ συγκαίρινοι καλλιτέχνες δὲν ἤμποροῦν νὰ ἔχουν ἐσωτερικὰς διαστάσεις καὶ βάθος ποὺ θὰ δίνῃ τὸ χωρὶ γιὰ νὰ ἐπιτελεσθῇ ἀναλυτικὴ διείδυση, κάθε ἀνάλυση ὅσο καλοπροαίρετα καὶ ἂν γίνῃ, δὲν θὰ κατορθώσῃ νὰ εὕρῃ κάτι ἐκεῖ ὅπου δὲν ὑπάρχει τίποτε. Ἐνα τέτιο ἀποτέλεσμα προαισθανόμενοι οἱ κρινόμενοι καλλιτέχνες χρησιμοποιοῦν ὡς ἀμυντήριον μέσο τὸν ἐκ τῶν προτέρων κατεξευτελισμὸν κάθε ἀναλυτικῆς ἐρμηνευτικῆς ἐργασίας. Ὁ συνηθισμένος μειωτικὸς χαρακτηρισμὸς εἶναι νὰ στιγματίσωμε κάθε ἀνάλυση ὡς λογοκρατικὴ διανοησιαρχικὴ φλυαρία, ἢ γιὰ νὰ χρησιμοποιήσωμε τὸν τρέχοντα ὁρο ὡς ἰντελλεκτουαλιστικὸ στενόκαρδο σύμπτωμα. Εἶναι μιὰ ἀντιφατικὴ τάση τῆς ἐποχῆς μας, ἐνῶ θέλει νὰ ἐπιβάλλῃ παντοῦ τὸ σχεδιακὸ ὀρθολογισμὸ (Rationalisation) σύγχρονα νὰ στέκεται ἀπέναντι στὸ Λόγο μὲ ὑπεροπτικὴ ἀλαζονεία. Ἄφηκαμε κατὰ πολὺ πίσω μας τὸ Spinoza ποὺ αἰσθάνονταν βαθύτατη ἐμπρὸς στὸ Λόγο εὐλάβεια. «Quam aram parabit sibi qui majestatem Rationis laedit?» ἐρωτοῦσε ὁ Spinoza: Σὲ ποῖο βωμὸ θὰ προσευχηθῇ ἐκεῖνος ποὺ ἐξευτελίζει τὴ μεγαλειότητα τοῦ Λόγου; Ἄψηφώντας τὸ σεβασμὸ ποὺ εἶχαν οἱ παλαιότεροι ἐμπρὸς στὸ Λόγο, ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος θεωρεῖ μαζί μὲ τὸν Bergson τὴ λογικὴ ἐνεργητικότητά ἂν ὄχι ὡς κατώτερη λειτουργία, ἀναμφισβήτητα ὅμως ὡς ὀλοκληρωτικὰ κοινὴ καὶ πεζολογικὴ. Γι' αὐτὸ ἡ στρατευομένη γενεὰ προσπάθησε στὴν καλλιτεχνικὴ τῆς παραγωγὴ ὅσο τῆς ἦταν δυνατό νὰ ἐξουδετερώσῃ τὴν παρουσία τοῦ Λόγου.

Ἡ ἐχθρικὴ στάση τῶν καλλιτεχνικῶν κύκλων ἀπέναντι σὲ κάθε εἶδους ἀναλυτικὴ ἐργασία ἦταν καὶ ἀπὸ κάποιαν ἄλλη ἀποψη ἀσφαλιστικὴ δικλείδα στὴ διάθεση κάθε καλλιτεχνικῆς ἀναξιότητος γιὰ νὰ συγκα-

λύση τῆ μηδαμινότητά της. Κάθε φορά πού κάποιος θά ἔδειχνε μὲ ἀντικειμενικά κριτήρια ὅτι τὸ κρινόμενο ἔργο ἦταν μηδαμινό, ὁ κρινόμενος θά ἤμποροῦσε νὰ ἰσχυρισθῆ ὅτι ὁ θεωρητὴς τοῦ ἔργου του δὲν εἶχε ἀκόμη ἀπαλλαγῆ ἀπὸ τὴν ἐμπλοκὴ τοῦ στῆ λογοκρατικῆ - διανοησιοκρατικῆ προκατάληψη. Εὐκόλο ἦταν νὰ τὸν χαρακτηρίσωμε ὡς ἀνίκανο νὰ πάρῃ τὴ συναισθηματικὴ τοποθέτηση μιᾶς ἀμεσῆς ἐποπτείας. Ὁ καλοπροαίρετος θεωρητὴς, φοβισμένος μήπως θεωρηθῆ ἀνίκανος γιὰ νὰ ὑψωθῆ στὸ ὕψος τῆς ἀνωτερότητας, τὸ ἀπαιτούμενο γιὰ τὴν «κατανόηση» τοῦ αἰσθητικοῦ φαινομένου, τίς περισσότερες φορές δὲν ἐτολμοῦσε νὰ ἀντιτάξῃ τίποτε. Σὲ κάθε ὅμως τέτια περίπτωση ἔχανε κάθε ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἀπόλαυση ἔργων τέχνης. Πραγματικὰ στὰ τελευταῖα χρόνια διαπιστώνομε ὅτι οἱ καλλιτέχνες ἔπεσαν σὲ τρομακτικὴ ἀπομόνωση. Τὸ πολὺ κοινὸ ἀπελπισμένο γιὰ τὴ δυνατότητα νὰ ἀπολαύσῃ κάτι ἀπὸ τὰ παρουσιαζόμενα ἔργα, ἔπαυσε νὰ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν καλλιτεχνικὴ κίνηση καὶ παραγωγῆ. Οἱ καλλιτέχνες ἀποτραβήχτηκαν καὶ ἀπετέλεσαν κλειστοὺς κύκλους ἀτόμων πού ἔχουν τὴν ἴδια πίστη. Ἡ ἀπομόνωση τοὺς ἔκαμε φανατικοὺς καὶ μισαλλόδοξους, ἱκανοὺς νὰ κινουῦνται μόνο μέσα σὲ ομάδες ὁμοφρόνων τους. Σὲ ὅλες τίς χώρες τῆς Εὐρώπης παρατηρεῖται ἓνα εἶδος συνωμοτικῆς ὀργανώσεως τῶν καλλιτεχνῶν σὲ μικρὲς ομάδες κυβερνώμενες δικτατορικὰ, ἀλληλοδιαμαχόμενες καὶ ἀλληλομισούμενες. Καθεμιὰ ἀπὸ τίς ομάδες διοικεῖται ἀπολυταρχικὰ ἀπὸ ἓνα δικτάτορα, ὡσάν π. χ. τὸν Ἄντρέ Μπρετόν. Ὁ λόγος τοῦ Ἄντρέ Μπρετόν, τὸ «Ἄντρέ Μπρετόν dixit» εἶναι ἰσοδύναμο γιὰ τοὺς ὁπαδοὺς του μὲ τὸ «αὐτὸς ἔφα» τοῦ Πυθαγόρα. Κάθε καλλιτεχνικὴ ομάδα προωθεῖ στὸ προσκήνιο ἓνα ἀντιπροσωπευτικὸ τύπο καὶ συγκεντρώνεται γύρω ἀπ' αὐτόν. Δὲν ἀποκλείονται ἀποσκιρτήσεις καὶ προσχωρήσεις, διαγραφές καὶ ἀφορισμοί, ὅπως συμβαίνει στὰ πολιτικὰ κόμματα καὶ στὰ θρησκευτικὰ δόγματα. Ἐπειδὴ πάλι ὁ θόρυβος πού ἀναπέμπεται ἀπὸ τὴ διαμάχη τῶν ομάδων δὲν φτάνει νὰ προσελκύσῃ τὴν προσοχὴ τοῦ κοινοῦ καὶ νὰ δημιουργήσῃ ἐνδιαφέρον, εἶναι πολὺ συνηθισμένη ἡ προσφυγὴ σὲ ἓνα ἄλλο ἀποτελεσματικώτερο μέσο. Ἡ ομάδα γίνεται παράρτημα ἑνὸς πολιτικοῦ κόμματος καὶ ἐπιδιώκει, ἐξυπηρετώντας τοὺς σκοποὺς του, νὰ γίνῃ ἀξιοπρόσεχτη. Κατὰ ἓνα τέτιο τρόπο δημιουργεῖται ἡ στρατευόμενη τέχνη. Δὲν εἶναι βέβαια ὀρθὸ νὰ εἰποῦμε ὅτι ἡ Τέχνη ἐμφανίζει ἀπόλυτη οὐδετερότητα, ὅτι δὲν ἀνανεώνει τὴν ἐμπνευσή της ἀπὸ τίς δραματικὲς συγκρούσεις πού παρουσιάζει ἡ ζωὴ. Ἀντίθετα διαπιστώνει ἡ πνευματικὴ ἱστορία ὅτι τὰ ποιητικὰ θέματα εἶναι τὰ δραματικὰ θέματα τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς. Δὲν ἐπιτρέπεται νὰ μᾶς διαφεύγει τὸ ὅτι μέσα στὴν Νεοελληνικὴ φιλολογία ἐνεφάνισαν αἰσθητικὴ

ἀξία τὰ δημιουργήματα τῶν ποιητῶν ὅσους ἐνέπνευσε ἡ ἔθνικὴ παράδοση. Τὸ ἔργο τοῦ Σολωμοῦ καὶ τοῦ Κάλβου ἀποτελοῦν τὴν ἀναμφισβήτητὴ ἐπιβεβαίωση αὐτῆς τῆς διαπιστώσεως. Ἡ συμμετοχὴ ὅμως στὴ δραματικὴ πλευρὰ τῆς ζωῆς συντελεῖται ἀπὸ μέρους τοῦ καλλιτέχνη ἔπειτα ἀπὸ ἀκατανίκητὴ αὐθόρμητὴ ἐσωτερικὴ ἀνάγκη, καὶ ἔχει τίς ρίζες της σὲ μιὰ καθαρὰ καλλιτεχνικὴ καὶ ὄχι χρησιμοθηρικὴ προαίρεση.

Ἡ συγκεκριμένη μορφή πού θά ἔκαιρνε ἡ ἐρμηνευτικὴ ἐργασία, δὲν ἤμποροῦσε παρά νὰ εἶναι ἀνάλογη μὲ τίς συνθήκες πού εἶχαν κυριαρχήσει στὴν περιοχὴ τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας. Ὅχι μόνο ἡ ἀναλυτικὴ ἐργασία, ἀλλὰ γενικώτερα καὶ ἡ ἐρμηνευτικὴ, κατάντησε ἐξαιρετικὰ δύσκολη ἀν ὄχι ἀδύνατη. Ἡ κρίση γιὰ ἓνα ἐπαινούμενο καλλιτέχνημα δὲν εἶναι σήμερα σὲ θέση νὰ προχωρήσῃ σὲ κατάδειξη τῶν ἀξιολογικῶν στοιχείων τοῦ ἐγκωμιαζομένου ἔργου. Γι' αὐτὸ ἐπιστρατεύει μόνο ἐρεθίσματα τὰ ὅποια θεωρεῖ ἱκανὰ νὰ δημιουργήσουν ὀρίζοντα προβολῆς καὶ παρουσιάσεως. Ὅπως εἶχαμε τὴν εὐκαιρία καὶ στὰ προηγούμενα νὰ διαπιστώσομε, ἓνας τέτιος χειρισμὸς ἦταν ἐπιβεβλημένος ἀπὸ τὴ γενικὴ τάση τῆς ἐποχῆς κι' ἀπὸ τὴν ἔλλειψη βαθύτερου περιεχομένου μέσα στὰ ἐγκωμιαζόμενα ἔργα. Ὑπάρχουν καὶ τολμηροὶ ἄνθρωποι πού πιστεύουν, ὅτι εἶναι πραγματοποιήσιμη ἡ μετατροπὴ τοῦ μηδενὸς σὲ κάτι τὸ πραγματικὰ ὑπαρκτό, τοῦ κοινοῦ μετάλλου σὲ χρυσό. Μιὰ τέτια ὅμως ἀλχημεία, παρ' ὅλες τίς ἐντυπώσεις πού πρόσκαιρα δημιουργεῖ, ξεθωριάζει, ὅταν ἡ κριτικὴ σκέψη τὴν ἀντικρύσῃ. Ἡ ἐντύπωση πού ἀποκομίζει κανεὶς ἀπὸ τὰ κριτικὰ δοκίμια τὰ ἀναφερόμενα στὴν καλλιτεχνικὴ δημιουργία τῶν ἡμερῶν μας, εἶναι κάποια πρόσκαιρη λάμψη πού διαλύεται πολὺ γρήγορα, ἀφίνοντας ἓνα κενὸ ὡσάν ἐκεῖνο πού δημιουργεῖται μέσα στὴν ψυχὴ μας ἔπειτα ἀπὸ τὴν παρακολούθησιν ἑνὸς πολύχρωμου κινηματογραφικοῦ φιλμ. Οἱ σύγχρονοι κριτικοί, μὴ θέλοντας ἢ μὴ ἔχοντας ἀντικείμενο γιὰ νὰ κάμουν ἀναλυτικὴ διεῖσδυση, διακηρύττουν ὅτι κάνουν σύνθεση. Λησμονοῦν ὅμως ὅτι κάθε σύνθεση προϋποθέτει μιὰ ἀνάλυση πού προπορεύεται ἀπαραίτητα πρὶν ἀπ' αὐτή. Δὲν ἦταν κάποιος τυχαῖος ἀλλὰ ἓνας Kant ἐκεῖνος πού εἶπε, ὅτι ὁ νοῦς δὲν ἔχει τίποτε νὰ συνθέσῃ ἐκεῖ ὅπου δὲν ἔχει ἐνεργήσῃ ἀναλυτικὰ. Ἄν θά ἔπρεπε νὰ χαρακτηρίσωμε τὴν τάση τῶν συγχρόνων κριτικῶν δοκιμίων θά τὴν ἐβλέπαμε μόνο ὡς προσπάθεια γιὰ ἀναπαραγωγὴ τοῦ κρινομένου ἔργου μὲ ἀλλοιώτικα μέσα, δηλαδὴ μὲ τὰ μέσα τῆς κριτικῆς περιγραφῆς. Γι' αὐτὸ δὲν ἤμποροῦν οἱ ἐργασίες τῆς σύγχρονης κριτικῆς νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπ' τὴν κατηγορίαν ὅτι παρακάθηνται ὡσάν παράσιτα στὸ τραπέζι τῶν δημιουργῶν. Προσπαθοῦν νὰ συντηρήσουν τὴν ὑπόστασίν τους μὲ ψιχία πού πέ-

φτουν ἀπὸ τὸ συμποσιακὸ τραπέζι τῆς ἐνεργητικῆς τέχνης. Ἔτσι ἐξηγεῖται ἡ ἔλλειψη εὐρώστιας, τὸ ὅτι ἐμφανίζονται ὡς ἀν νοθογενῆ πλάσματα ποὺ αἰωροῦνται ἀνάμεσα στὴν τέχνη καὶ στὴν ἔρμηνεία, χωρὶς νὰ εἶναι οὔτε τὸ ἓνα οὔτε τὸ ἄλλο.

Τὰ ὅσα ἀνεπτύχθηκαν στὰ προηγούμενα δείχνουν ὅτι μέσα στὰ πλαίσια τῶν ἀντιλήψεων ποὺ ἐπικρατοῦν σήμερὰ φαίνεται ὅτι πρόβλημα ἔρμηνείας δὲν ἔχει νὰ τεθῆ. Ἐκεῖνο γιὰ τὸ ὁποῖο ἐπιτρέπεται νὰ γίνεται συζήτηση εἶναι ἡ παρουσίαση τοῦ ἔργου. Ἡ παρουσίαση καὶ ἡ ἔρμηνεία συγκλίνουν νὰ ταυτισθοῦν ὡς ἀν νὰ εἶναι ἔννοιες ταυτάσμενες. Ἔτσι ἐξηγεῖται γιὰτί οἱ συγχρονισμένοι τεχνοκριτικοὶ συνιστοῦν νὰ ἀρκεσθοῦμε σὲ μιὰ ἀπαγγελία τοῦ ποιήματος, σὲ μιὰ ἀπλή μουσικὴ ἀκρόαση τοῦ μουσικοῦ συνθέματος, χωρὶς νὰ προχωροῦμε σὲ τίποτε ἄλλο. Ἄν προχωρήσωμε σὲ ἀνάλυση μᾶς λέγε, θὰ διαλυθῆ ἡ μαγεία ποὺ ἐμψυχώνει τὴν καλλιτεχνικὴ σύνθεση. Εἶναι βέβαια ἀλήθεια ὅτι τὸ καλλιτέχνημα ἐμφανίζει εὐπάθεια καὶ δὲν ἀντέχει σὲ βάνουση χειροκρατικὴ ψηλάφηση. Καὶ ὁμοίως ὁ Πίνδαρος, ὁ ἀντιπροσωπευτικώτερος τύπος τοῦ λυρισμοῦ, ὅχι μόνον δὲν εἶχε φοβηθῆ τὴν ἀνάλυση ἀλλὰ ἀντίθετα εἶχε εἰπῆ ὅτι ἡ ποίησός του «ἐρμηνεύεται χατίζεις». ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ ἔρμηνευτῆς. Ὁ τελευταῖος μεγάλος Αὐστριακὸς λυρικός, ὁ Rilke, ἔδειχνε μεγάλο ἐνδιαφέρον γιὰ τίς ἔρμηνευτικὲς ἐργασίες ποὺ εἶχαν γίνει γύρω ἀπὸ τίς περίφημες ἐλεγείες τοῦ καὶ ὁ ἴδιος ἦταν πάντα πρόθυμος νὰ παρέχῃ στοὺς ἔρμηνευτῆς τοῦ κάθε συμβολῆ. Ὁ Romano Guardini σὲ ἓνα μικρὸ κριτικὸ τοῦ δοκίμιου, ἀναφερόμενο στίς ἐλεγείες τοῦ Rilke, ἔδειξε πόσο εἶναι ἀπαραίτητη μιὰ ἀναλυτικὴ ἐργασία γιὰ νὰ προχωρήσωμε στὴ συνθετικὴ κατανόηση τῆς ποιητικῆς οὐσίας. Καὶ μόνον τὰ δύο παραδείγματα ποὺ ἀναφέραμε ἀρκοῦν γιὰ νὰ μᾶς γεννήσουν ἀμφιβολίες σχετικὰ μὲ τὴν ὀρθότητα τῶν ἀπόψεων ποὺ ἀρνοῦνται τὴ δυνατότητα καὶ τὴ χρησιμότητα τῆς ἔρμηνείας.

Γιὰ νὰ ἐμβαθύνωμε στὸ οὐσιαστικὸ περιεχόμενον τῆς ἀμφιβολίας ποὺ ἐθέσαμε, πρέπει τὸ ὅλο ζήτημα νὰ τὸ ἴδοῦμε πάλι ἐξ ἀρχῆς ἀπὸ τὴ βάση του, νὰ κάμωμε ἐκεῖνο ποὺ λέει ὁ Πλάτων «ἐξ ἀρχῆς ἀναλαμβάνειν». Ἄν ξαναγυρίσωμε στὰ ὅσα ἀνεπτύχθηκαν, θὰ εἴμαστε δικαιολογημένοι νὰ διατυπώσωμε τὴν ὑπόψια μήπως ἡ τοποθέτηση τοῦ προβλήματος, ὅπως τὴ θέλει ἡ σύγχρονη γενεὰ, δὲν εἶναι ὀρθή. Δὲν ἐπιτρέπεται βέβαια νὰ ἀγνοήσωμε ὅτι τὸν πρῶτον λόγον τὸν ἔχει κάθε φορὰ ἐκεῖνος ποὺ αἰσθάνεται τὸν ἑαυτὸν τοῦ ἐξουσιοδοτημένο νὰ μιλήῃ ἐν ὀνόματι τῆς γενεᾶς του «ὡς ἐξουσίαν ἔχων». Εἶναι ὁμοίως ἐξ ἴσου ἐπιτετραμμένο νὰ ἐρωτήσωμε μήπως ἡ γενεὰ ἔχοντας ἐμπρὸς τῆς ἑναυ στενὸν ὀπτικὸν ὀρίζοντα δὲν ἔχει νὰ ἴδῃ τὰ πράγματα ὅπως εἶναι. Καὶ ἴσως

νὰ εἶναι δικαιολογημένη μιὰ ἐπιθυμία ποὺ θὰ ἠθελε νὰ ἐξακριβώσῃ ἀν οἱ ἀντιλήψεις τῆς γενεᾶς, ποὺ κάθε φορὰ εἶναι στὴν ὥρα τῆς, ἔμπορουν νὰ ἀποτελέσουν ὀψίστη καὶ ἀναμφισβήτητη ἀθθεντία. Καὶ τί εἶναι ἐπὶ τέλους αὐτὴ ἡ γενεὰ; Πρόκειται γιὰ μιὰ πραγματικότητα ἢ γιὰ μιὰ σχηματικὴ κατασκευὴ; Τέτιες καὶ ἄλλες παρόμοιες ἀπορίες μᾶς ἀναγκάζουν νὰ σταθοῦμε ἐμπρὸς τὸ πρόβλημα τῆς γενεᾶς καὶ ἐκινώντας ἀπὸ τὴ λύση του νὰ ἀποσαφηνίσωμε τίς ἀντιλήψεις μᾶς σχετικὰ καὶ μὲ τὸ πρόβλημα ποὺ εἰδικὰ μᾶς ἀπασχολεῖ θέλοντας νὰ ἐξακριβώσῃ κατὰ πόσον πρέπει νὰ κλειστοῦμε μέσα στὰ πλαίσια τῶν ἀντιλήψεων τῆς. Δὲν ὑπάρχει τάχα κανένας τρόπος διαφυγῆς; Γιὰ ὅλους τοὺς λόγους ποὺ προαναφέραμε θὰ προχωρήσωμε σὲ μιὰ ἀκριβολογικὴ διασαφήνιση τοῦ ἐννοιολογικοῦ περιεχομένου ποὺ ἔχομε ὀψὲς μᾶς ὅταν μιλοῦμε γιὰ γενεὰ. Γιὰ νὰ ἀποφύγωμε κάθε ἐνδεχόμενη παρεξήγηση, δηλώνωμε ὅτι λέγοντας γενεὰ, δὲν ἐννοοῦμε τὴ σύγχρονη νεοελληνικὴ ἢ εὐρωπαϊκὴ γενεὰ. Μᾶς ἀπασχολεῖ σὲ γενικώτατη θεώρηση τὸ τί εἶναι γενεὰ σὲ κάθε ἐποχὴ καὶ σὲ κάθε τόπο.

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΓΕΝΕΑΣ

Κάθε γενεὰ ἀποτελεῖ κατὰ κάποιον τρόπο ἰδιαίτερη πνευματικὴ κοινότητα. Γιὰ τὰ ἄτομα ποὺ συναπαρτίζουν τὴ γενεὰ ὑπάρχουν κοινὲς τάσεις ζωῆς, κοινὲς χαρακτηριστικὲς ἰδιότητες. Πολλὰ πράγματα γίνονται παραδεκτὰ χωρὶς συζήτηση ὡς αὐτονόητα. Ὁ ἄνθρωπος π. χ. τῶν προγενεστέρων γενεῶν δὲν εἶχε κατανόηση γιὰ τὸν ὄρο «κοινωνικὴ δικαιοσύνη» ποὺ εἶναι γιὰ τὸν ἄνθρωπον τῆς νέας γενεᾶς αὐτονόητος. Κυριαρχοῦν μέσα στὴν περιοχὴ κάθε γενεᾶς ὀρισμένες παρορμήσεις ζωῆς χωρὶς νὰ εἶναι συνειδητῆς. Γενικὰ κάθε γενεὰ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸν ἰδιαίτερον τρόπο σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο κατανοεῖ τὰ ὄντα καὶ τὴ ζωὴ. Ἡ ἐνότητα τῆς γενεᾶς στηρίζεται στὸν κοινὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἀντιλαμβάνεται τὰ ὄντα, τὸν ἑαυτὸν τῆς καὶ τίς ἄλλες γενεάς. Κάθε γενεὰ ζῆ μέσα σὲ μιὰ κοινότητα ἰδεῶν. Λέγοντας ἰδέες δὲν ἐννοοῦμε ὄντολογικὲς ὑποστάσεις ἀλλὰ τὸν κοινὸν τρόπο τῆς προσαγορεύσεως τῶν πραγμάτων, τὸ ὅτι στὸ ἀντικείμενον ἀποδίδουν ὅλα τὰ ἄτομα τῆς γενεᾶς τὴν ἴδια προσαγόρευση, τὸ ἴδιο νοηματικὸν περιεχόμενον. Δυνάμει τῶν κοινῶν ἀπόψεων τῆς θεωρήσεως τῶν ὄντων ἀνοίγεται ἐμπρὸς σὲ κάθε γενεὰ ἓνας ἰδιαίτερος κόσμος, κάθε γενεὰ ἀνακαλύπτει τὸ δικὸν τῆς τὸν κόσμον. Ἀντικρῶζει βέβαια ἡ γενεὰ μιὰ ἐκ τῶν προτέρων δεδομένη κατάσταση. Τὸ πρόβλημά τῆς ὁμοίως εἶναι νὰ οἰκειοποιηθῆ τὴ δεδομένη κατάσταση μὲ ὅλες τίς δυνατότητες ποὺ παρέχει καὶ τίς εὐθύνες ποὺ συνεπάγεται. Ἀποστολὴ τῆς εἶναι νὰ οἰκειοποιηθῆ μιὰ κατάσταση θεω-

ρώντας τὴν δική της, τὴν κατάστασιν τῆς ἐλευθερίας ἢ τῆς δουλείας, τῆς ἐκζητήσεως πνευματικῶν ἀντικειμένων ἢ ὕλικῶν ἀπολαύσεων. Μέσα στὸν ὀρίζοντα τοῦ κόσμου ποὺ ἀποκαλύπτει ἀνάλογα μὲ τὴν ἀποφασιστικότητά της ἡ γενεὰ καὶ ἀνάλογα πρὸς αὐτὸν καθορίζεται καὶ ἡ μοῖρα της.

Πρέπει νὰ ἐξαρθῆ ὅτι ἡ οἰκαιοποίηση μιᾶς καταστάσεως ἢ μπορεῖ νὰ εἶναι ἀληθινή, δὲν ἀποκλείεται ὅμως νὰ εἶναι καὶ ἀνειλικρινής. Εἶναι δυνατόν μιὰ γενεὰ νὰ μὴ ἀνταποκριθῆ στὶς ἀπαιτήσεις τῆς ζωῆς καὶ φοβισμένη ἔμπρὸς στὴν εὐθύνη νὰ παραποιήσῃ τὴν κατάστασιν καλυπτόμενη πίσω ἀπὸ προφάσεις. Τὸ χρέος της ὅμως εἶναι νὰ ἀπαντήσῃ μὲ εἰλικρίνεια στὰ ὅσα ἔμπρὸς της ὀρθώνονται προβλήματα.

Ἡ συνηθισμένη ἀντίληψη εἶναι ὅτι ἡ γενεὰ ποὺ ἔρχεται προχωρεῖ περισσότερο ἀπὸ τὴν ἀμέσως προηγούμενη, ὅτι ἐπιτελεῖ εἰλικρινέστερη οἰκαιοποίηση τῶν καταστάσεων καὶ τῶν δυνατοτήτων. Ἡ γενεὰ ποὺ προηγείται ἔχοντας κουρασθῆ δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ αισθανθῆ τίς ὑπαρκτικές δυνατότητες, ἐνῶ ἡ γενεὰ ποὺ ἔρχεται ὄντας ἀκμαιοτέρα, οἰκαιοποιεῖται τὴν κατάστασιν καὶ ἀντιδρᾷ ἐντονώτερα καὶ εἰλικρινέστερα. Ἡ συνηθισμένη προοδευτικὴ ἐκδοχὴ μᾶς ὠθεῖ νὰ ἴδουμε στὴν κίνησιν τῶν γενεῶν εὐθύγραμμην πορεία, κατὰ τὴν ὁποία ἡ γενεὰ ποὺ ἐπακολουθεῖ ξεπερνᾷ τὴν γενεὰ ποὺ ἐπέρασε. Σ' αὐτὴ τὴν ἀντίληψιν εὐρίσκει τὸ στήριγμά της ἡ ἀλαζονικὴ ὑπερφροσύνῃ κάθε νέας γενεᾶς.

Σήμερα ἀνήκει στὴ νοοτροπία τῆς σύγχρονης γενεᾶς ὡς αὐτονόητη δογματικὴ καὶ ἀδιάψευστη ἀλήθεια ἡ διαπίστωση ποὺ βεβαιώνει τὸ ξεπέραςμα τῶν περασμένων γενεῶν ἀπὸ τίς ἐπιγιγνώμενες. Θὰ ἦταν ὅμως ἀδικαιολόγητη προσκόλλησιν σὲ ἓνα δόγμα, ἀπονάρκωση μέσα σὲ βαθύτατον δογματικὸ ὕπνο, τὸ νὰ μὴ θελήσωμε νὰ θέσωμε ἓνα ἐρωτηματικόν, τὸ νὰ μὴ τολμήσωμε νὰ προχωρήσωμε στὴν ἐξέτασιν τοῦ βαθμοῦ τῆς ἀλήθειας ποὺ ἐμπεριέχεται σὲ ὁποιαδήποτε δογματικὴ πίστιν.

Μπαίνοντας στὴν ἀνάπτυξιν τῆς σχετικῆς ἀπορίας παρατηροῦμε ὅτι κατὰ τὴ διαδοχὴ τῶν γενεῶν διαπιστώνεται ὅτι ἐπιτελεῖται κάποια παράδοσιν ἀγαθῶν καὶ ἱκανοτήτων ποὺ στὰ χέρια τῆς μεταγενέστερης γενεᾶς ἐπαυξάνονται καὶ προσχωροῦν σὲ μεγαλύτερη τελειοποίησιν. Τοῦτο συμβαίνει σχετικὰ μὲ τὴν τεχνικὴν. Κάθε γενεὰ ὄχι μόνον διατηρεῖ τὸν κληρονομημένο τεχνικὸ ἐξοπλισμόν ἀλλὰ καὶ τὸν ἀναπτύσσει ἀκόμη περισσότερο. Ἡμπορεῖ ὅμως νὰ θεωρηθῆ ὀρθὴ ἢ γενίκευσιν τοῦ φαινομένου τούτου σὲ ὅλες τίς περιοχὰς τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς; Εἶναι δυνατὴ μιὰ τέτοια μεταβίβασιν ὅλων τῶν ἀποκτημάτων στὶς γενεὰς ποὺ ἔρχονται; Μήπως ὑπάρχουν στοιχεῖα ποὺ ἢ μηχανικὴ μεταβίβασί τους εἶναι ἀδύνατον;

Στὸ τιθέμενον ἐρώτημα ἔχει ἀπαντήσῃ ὁ Kierkegaard μὲ τὸν ἐπίλογον τοῦ συγγράμ-

ματός του ποὺ φέρει τὸν τίτλον «Φόβος καὶ τρόμος». Μιὰ γενεὰ, παρατηρεῖ ὁ Δανὸς φιλόσοφος καὶ θεολόγος, «ἢμπορεῖ νὰ μάθῃ ἀπὸ μιὰν ἄλλη πολλά πράγματα, ἀλλὰ ἐκεῖνο ποὺ εἶναι πραγματικὰ ἀνθρώπινον κανεὶς δὲν τὸν μαθαίνει ἀπὸ τὸν προγενέστερό του. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ κάθε γενεὰ ξαναρχίζει ὡσάν νὰ ἦταν ἡ πρώτη, καμιά γενεὰ δὲν ἔχει τάσεις καινούριες πέραν ἀπὸ ἐκείνες τίς ὁποῖες εἶχε ἢ προηγούμενη καὶ δὲν φθάνει μακρότερα ἀπὸ τὴν προγενέστερη, ἐκτός ἐάν αὐτὴ ἔχη προδώσῃ τίς προθέσεις της, ἐκτός ἐάν ἔχη ἐξαπατήσῃ τὸν ἑαυτὸν της. Ἐκεῖνο ποὺ ἀποκαλῶ ἀνθρώπινον εἶναι τὸ πάθος μέσα στὸ ὁποῖο κάθε γενεὰ κατανοεῖ ὀλοκληρωτικὰ τὴν ἄλλη γενεὰ καὶ τὸν ἑαυτὸν της. Ἔτσι ἀναφορικὰ μὲ τὸν ἔρωτα, καμιά γενεὰ δὲν ἔμαθε νὰ κἀνῃ ἔρωτα ἀπὸ τὴν ἄλλη, καμμιὰ γενεὰ δὲν ἀρχίζει ἀπὸ ἓνα ἄλλο σημεῖον ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἴδιαν ἀρχή, καμιά γενεὰ δὲν ἔχει μιὰ τάσιν περισσότερο συντομευμένη ἀπὸ τὴν προηγούμενη. Καὶ στὴν περίπτωσιν ποὺ δὲν θέλουν νὰ ἐξακολουθοῦν νὰ ἀγαποῦν, ὅπως ἢ προηγούμενη γενεὰ, ἀλλὰ νὰ προχωρήσωμε περισσότερο, αὐτὰ εἶναι μάταια καὶ ἀσχημα λόγια». Σύμφωνα μὲ ὅσα μᾶς λέγει ὁ Kierkegaard σχετικὰ μὲ τίς καθ'αυτὸ ἀνθρώπινες ἐνεργητικότητες, ὅπως εἶναι ὁ ἔρωτας, ἢ θρησκευτικὴ πίστιν, ἢ καλλιτεχνία, δὲν πρόκειται γιὰ μιὰ μεταβίβαστικὴ παράδοσιν, καὶ δύσκολον εἶναι νὰ δεχτοῦμε χωρὶς συζήτησιν τὴν γραμμικὴν εὐθύγραμμην πρόδοσιν. Κάθε γενεὰ ἀνανεώνει ὅλες αὐτὰς τίς ἀνθρώπινες ἐνεργητικότητες. Ἡ ἀντικειμενικὴ διαμόρφωσιν τῆς ζωῆς παρουσιάζει, ὅπως εἶπαμε, ὀρισμένες ὑπαρκτικές δυνατότητες. Ἡ γενεὰ ποὺ ἔρχεται πρέπει νὰ τίς κατανοήσῃ καὶ νὰ δώσῃ τὴν δικήν της ἀπάντησιν. Ἡ κατανοήσιν τῶν δυνατοτήτων πρέπει νὰ εἶναι ὀλοκληρωτικὴ καὶ ἢ ἀπάντησιν ἀποφασιστικὴ. Ὡστε δὲν πρόκειται γιὰ μιὰ μηχανικὴ μεταβίβαστικὴ παράδοσιν ἀλλὰ γιὰ μιὰ ἐπαναληψιν. Εἶναι ἀκόμη δυνατόν ἢ νεώτερη γενεὰ νὰ μὴ κατανοήσῃ καὶ νὰ μὴ ἀντιδράσῃ ἀποφασιστικὰ στὶς τιθέμενες δυνατότητες. Ἐνα τέτοιο πρᾶγμα παρατηρεῖται ὅταν μπαίνομε στὶς ἐποχὰς τῆς παρακμῆς. Ποιὰ θὰ εἶναι ἢ ἀντίδρασιν τῆς νεώτερης γενεᾶς, ἂν θὰ εἶναι γνήσια ἢ ἀνεπαρκής, κανεὶς δὲν ἔχει τὴ δύναμιν νὰ τὸ προμαντεύσῃ. Τοῦτο συμβαίνει, ἐπειδὴ ὁ ἀνθρώπος στὴ συμπεριφορὰ του ἐμφανίζει μιὰν ὑπαρκτικὴν ἀβεβαιότητα. Δὲν ἀντιδρᾷ κατὰ ὀρισμένο τρόπον στὶς καταστάσεις ποὺ τοῦ ἐμφανίζει ἢ ἀντικειμενικότητα. Συγκριτικὰ μὲ τὸ ζῶον ὁ ἀνθρώπος ἐμφανίζει ὡς πρὸς τὴν βεβαιότητα τῶν ἀντιδράσεων του κάποια κατωτερότητα. Ξαίρομε κατὰ ποιὸν τρόπον θὰ ἀντιδράσῃ τὸ ζῶον, ὄχι ὅμως καὶ ὁ ἀνθρώπος. Ἡμπορεῖ νὰ ἔχη δίκαιον ὁ Rilke ὅταν ἔλεγε ὅτι τὰ ἄλλα πλάσματα ἐκτός ἀπὸ τὸν ἀνθρώπον βλέπουν «μὲ ὅλα τους τὰ μάτια» τὸ «ἀνοικτό», τὸ ἀποκεκαλυμμένο. Τὰ μάτια τοῦ ἀνθρώπου

εἶναι στραμμένα πρὸς τὴν ἀντίστροφη κατεύθυνση καὶ ἀντὶ νὰ εἶναι οἱ θύρες μέσα ἀπὸ τις ὁποῖες τὸ ἀνθρώπινο πλάσμα θὰ ἔπαιρνε τὸ δρόμο του πρὸς τὸ ἀποκεκαλυμμένο καὶ τὸ ἀπέραντο, γίνονται παγίδες γιὰ νὰ ἀντικόψουν τὴν πρὸς τὰ ἔξω πορεία του. Τὸ ζῶο μὴ ἔχοντας ἐμπρὸς στὴν ὄψη του τὴ δυνατότητα τοῦ θανάτου ζῆ μέσα στὴν ὑπαρκτικὴ βεβαιότητα, ἐμπρὸς ὅμως στὸν ἀνθρώπο ἐκτείνεται ὁ κόσμος, διαγράφεται ἡ ἀπειλή τοῦ θανάτου πρὸς τὸν κάνει νὰ στρέφῃ πρὸς τὰ ὀπίσω χάνοντας τὴν ὑπαρκτικὴ του βεβαιότητα (ὄγδοη ἐλεγεία, προοίμιο). Εἶναι λοιπὸν ἐνδεχόμενο νὰ μὴ ἔχῃ ὁ ἀνθρώπος τὴν εὐψυχία καὶ τὴν ἀποφασιστικὴτητα νὰ ἀναλάβῃ τὸ βῆρος τῆς εὐθύνης. Δὲν ἀποκλείεται κατὰ κανένα τρόπο νὰ μὴ κατανοήσῃ ἢ ἐπερχόμενη γενεὰ τις δυνατότητες ὅσες τὴν ἀφοροῦν καὶ νὰ μὴ ἀνταποκριθῇ στὴν ἀποστολὴ τῆς.

Ἐκεῖνο πού πρέπει νὰ ἐξαρθῇ εἶναι ὅτι ἡ ὑπερφροσύνῃ τῆς γενεᾶς πολλὰς φορές δὲν εἶναι, παρὰ αὐτάρεσκη καὶ ἀστήρικτη ματαιοφροσύνῃ πού γίνεται αἰτία νὰ πέσῃ ἡ γενεὰ σὲ ἀκαρπῆ ὀμφαλοσκοπία. Ὅταν μιὰ γενεὰ καυχᾶται ὅτι ἐξεπέρασε τὴν προγενέστερή της δὲν εἶναι καθόλου ἀπίθανο νὰ μὴ ἔχῃ κατανοήσῃ οὔτε τὸν ἑαυτὸ της οὔτε τοὺς προγενεστέρους της. Ἐὰς πάρωμε, γράφει στὸ ἴδιο του βιβλίου ὁ Kierkegaard, ἕνα ὄμιλο παιδιῶν καὶ ἄς τὸν παρακολουθήσωμε κατὰ τὸ παιχνίδι τους. Τὰ παιδιά ἐξαντλοῦν ὅλα τὰ παιχνίδια καὶ γι' αὐτὸ σταματοῦν νὰ παίζουν, φωνάζοντας «δὲν ὑπάρχει κανένας νὰ μᾶς διδάξῃ ἕνα καινούργιο παιχνίδι»; Σημαίνει αὐτό, ἔρωτᾷ ὁ Kierkegaard, ὅτι τὰ παιδιά πού δείχνουν μιὰ τέτοια συμπεριφορὰ εἶναι περισσότερο προωδευμένα ἀπὸ τὰ παιδιά τῆς ἴδιας γενεᾶς ἢ μιᾶς ἄλλης προηγούμενης γιὰ τὰ ὁποῖα ἦταν ἀρκετὰ τὰ γνωστὰ παιχνίδια γιὰ νὰ γεμίσουν τὴν ἡμέρα τους; Αὐτὸ δὲν δείχνει μᾶλλον ὅτι ἐκεῖνα τὰ καινόσπουδα παιδιά δὲν ἔχουν μέσα τους τὸ ἐσωτερικὸ κίνητρο πού ὠθεῖ κάθε ὕγιες παιδί πρὸς τὸ παιχνίδι; Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο, ὅταν κάποια γενεὰ ἰσχυρίζεται ὅτι ἔχει περιπέσει σὲ ἀνία, ἐπειδὴ δὲν τῆς ἀρκοῦν οἱ ξεπερασμένες ἐνεργητικότητες τῶν προγενεστέρων της, εἶναι ἐνδεχόμενο ὅτι φιλοξενεῖ μέσα της μαζί με τὴν ὑπερφροσύνῃ σύμφυτη ζωτικὴ ἀδυναμία καὶ ἀσθένεια.

Θὰ ἦταν παράλειψη ἐὰν δὲν ἐσημειώναμε ὅτι ἡ ἔννοια τῆς γενεᾶς παρ' ὅλον ὅτι εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τοὺς παναρχαίους χρόνους ἐπῆρε σπουδαιότητα γιὰ τὴν ἐποχὴ μας κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους. Ἡ ὑπαρξὴ ἐνὸς τέτοιου προβλήματος εἶχε ἀρχίσει νὰ γίνεται αἰσθητὴ στοὺς κύκλους τῶν Ρωμαντικῶν. Ἀποτελοῦσαν οἱ Ρωμαντικοὶ κλειστοὺς ὀμίλους ὁμοφρόνων καὶ ἦταν στὴ συνείδησή τους ἔντονη ἡ ἐπίγνωσις ὅτι οἱ ὀμάδες τους ἀπαρτίζονταν ἀπὸ ἄτομα πού ἀνήκαν στὴν ἴδια γενεὰ. Κατὰ τὰ τελευ-

ταῖα χρόνια ὅσο ἐντονώτερη ἐγίνονταν ἡ συναίσθησις ὅτι σημειώνονται ἔντονες μεταβολές μετὰ τὸ πέρασμα τῶν καιρῶν, ὅσο αἰσθητότερο ἐγίνονταν τὸ συναίσθημα τῆς ἀλλαγῆς, τόσο περισσότερο προχωροῦσε ἡ διαστρωμάτωση τῶν ἀτόμων σὲ γενεές. Ὁρισμένης ἡλικίας ἀνθρώποι αἰσθάνονταν πὼς εἶχαν μεταξύ τους ἰδιαίτερο σύνδεσμο καὶ πὼς εὐρίσκονταν σὲ ἀντίθεση πρὸς τοὺς συνανθρώπους τῶν τῶν ἄλλων ἡλικιῶν. Εἶναι γνωστὸ ὅτι τὸ ἐξπρεσσιονιστικὸ καὶ τὸ σουρρεαλιστικὸ κίνημα ἦταν κίνηση διαδομένη μεταξύ τῆς νέας γενεᾶς καὶ τὸ ἴδιο παρατηρήθηκε σχετικὰ μετὰ τοὺς φορεῖς καὶ τῶν ἄλλων ἰδεολογιῶν. Ὅσο ὅμως σοβαρὰ καὶ ἀναμφισβήτητες καὶ ἀν φαίνονται οἱ προαναφερόμενες διαπιστώσεις, κανεὶς δὲν μᾶς ἐγγυᾶται ὅτι πρόκειται γιὰ ἕνα φαινόμενο πού ἔχει πραγματικὸ περιεχόμενο καὶ πού θὰ ἔμπορευσε νὰ παρουσιάσῃ ἀντοχὴ σὲ ἐμπεριστατωμένη ἀνάλυση. Ὑπάρχουν στοχαστὲς πού βλέπουν στὴν ἔννοια τῆς γενεᾶς μιὰ σχηματικὴ κατασκευὴ πού δὲν ἀνταποκρίνεται στὴν πραγματικότητα. Ἡ ζωὴ μᾶς παρουσιάζει σύγχρονη συμβίωση, ἀτόμων διαφόρων ἡλικιῶν, ἕνα συνεχές, μέσα στὸ ὁποῖο ζοῦν τουλάχιστο δύο γενεές καθὼς καὶ ὑπολείμματα καὶ ἀπαρχές μιᾶς τρίτης. Ὁ Ὅμηρος μιλώντας γιὰ τὸ γηραιό βασιλεῖα τῆς Πύλου Νέστορα μᾶς λέει ὅτι εἶχε ἰδῆ νὰ χάνωνται δύο γενεές ἀνθρώπων πού εἶχαν μαζί του ἀνατραφῆ καὶ γεννηθῆ καὶ αὐτὸς ἐβασίλευε μέσα στὴν τρίτη γενεὰ «μετὰ δὲ τριτάτοιον ἀνασσειν». Ἄνευγε σήμερα ἔντονα αἰσθητὴ ἢ κατὰ γενεές διαστρωμάτωση, αὐτὸ ἔμπορεῖ νὰ εἶναι γεγονός πού ὀφείλεται σὲ εἰδικούς παροδικούς λόγους, κατὰ τρόπον ὥστε νὰ μὴ εἶναι ὑποχρεωτικὴς γενικὰ οἱ ἀντιλήψεις μιᾶς ὀρισμένης γενεᾶς.

Δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε ὅτι στὰ χρόνια πού ἀκολούθησαν ἔπειτα ἀπὸ τὸν πρῶτο παγκόσμιον πόλεμον, ἡ φιλολογία ἀρχίσει νὰ ἐκμεταλλεῖται ὡς θέμα τῆς τὸ πρόβλημα τῆς γενεᾶς. Πολλὰ μυθιστορήματα ἐχρησιμοποίησαν ὡς τυπικὴ ὑπόθεση τις συγκρούσεις τις σημειωόμενες μεταξύ τῆς γενεᾶς τῶν παιδιῶν πού εἶχαν ἀνατραφῆ κατὰ τὰ πολεμικὰ χρόνια χωρὶς πατρικὴ καὶ σχολικὴ ἐπίβλεψη, καὶ τῆς γενεᾶς τῶν πατέρων πού εἶχαν συνηθίσει νὰ ρυθμίζουν τὴ ζωὴ τους σύμφωνα με ὀρισμένους κανόνες. Στὴν ἀρχὴ ἡ ἐπαναστατικὴ κριτικὴ εὐνόησε ἔργα τέχνης μετὰ παρόμοιες ὑποθέσεις. Ὑστερότερα ὅμως οἱ θεωρητικοὶ τοῦ διαλεκτικοῦ ὀλισμοῦ ἀπεφάνθησαν, ὅτι παρόμοιες συγκρούσεις θὰ ἦταν δυνατό νὰ μᾶς προωθήσουν στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ πάλῃ τῶν τάξεων δὲν ὀφείλεται σὲ αἰτία ὀικονομικὰ ἀλλὰ ψυχολογικὰ. Ἐτσι ἀνεκόπηκε ἡ τάση γιὰ συγγραφὴ ἔργων καλλιτεχνικῶν μετὰ θέμα τις συγκρούσεις πού ἐπισυμβαίνουν μεταξύ τῶν ἀλλεπαλλήλων γενεῶν.

Γενικώτερα θὰ εἶχε κανεὶς νὰ παρατη-

ρήση ὅτι ἡ πεποίθηση τῶν ἀνθρώπων τῆς γενεᾶς ὅτι ἐξεπέρασαν τοὺς προγενεστέρους τους, στηρίζεται σὲ τελευταία ἀνάλυση ἐπάνω στὴν πεποίθηση ὅτι ἡ πορεία τοῦ κοσμικοῦ γεγονότος εἶναι εὐθύγραμμη καὶ ἐξελικτικὴ, στὴ βεβαιότητα ὅτι ὅλα βαδίζουν μέσα στὸ σύμπαν πρὸς τὰ ἔμπροσθεν πορευόμενα πρὸς κάποιο αἰσιό τέλος. Στὸ βάθος μιᾶς τέτοιας νοσητρίας κρύβεται ἔντεχνα ἕνας ἀνομολόγητος ἀνθρωπολογικὸς τελεολογισμὸς ὡχυρωμένος πίσω ἀπὸ τεχνητὰ ἐπινοημένους μηχανικὲς κατασκευές. Τίποτε ὁμως δὲν ἀποκλείει τὴν πιθανότητα νὰ μὴ κινῆται τὸ κοσμικὸ φαινόμενο εὐθύγραμμα, ἀλλὰ περιοδικά. Ἡ κοινὴ παρατήρηση διαπιστώνει τὴν περιοδικότητα τῶν ἐποχῶν τοῦ ἔτους, ἡ Ἀστρονομία στηρίζει ἐπάνω στὴν ἐπαναλαμβανόμενη περιοδικὴ κίνηση ὅλες τῆς τῆς προβλέψεις, οἱ γεωμέτρεις δὲν εὐρίσκουν πουθενά μιὰ ἀπόλυτη, χωρὶς τὴν παραμικρὰ ἀκτίνα καμπυλότητας, εὐθεία, καὶ γιὰ τοὺς μηχανικοὺς ἡ ἀπόλυτα εὐθύγραμμη κίνηση εἶναι οὐτοπιοτικὴ κατασκευὴ. Δὲν θὰ εἶχαμε καμιὰ διάθεση νὰ ὑποστηρίξουμε τὴ γνωστὴ ἀντίληψη τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων, τὴν ἀναφερόμενη στὸν αἰώνιο γυρισμὸ, ποὺ τὴν ὕψωσε ὁ Nietzsche σὲ μεταφυσικὸ δόγμα. Ζητοῦμε μόνο ἀπὸ ὅλες τῆς προαναφερθεῖσες διαπιστώσεις νὰ ἀντλήσουμε τὸ δικαίωμα νὰ μὴ θεωρηθοῦν ὀριστικὲς οἱ ἀντιλήψεις τῆς γενεᾶς. Ζητοῦμε νὰ μᾶς ἐπιτραπῇ ἡ θεώρηση τοῦ προβλήματος τῆς ἔρμηνείας χωρὶς τὴν ἐπιβάρυνση τῶν προκαταλήψεων μὲ τῆς ὁποῖες θὰ ἐπιβάρυνε τὴ διερεύνησή του ἡ γενεὰ ποὺ προβάλλει τὴν ἀξίωση ὅτι ἔχει στὴ διάθεσή της τὸν τελευταῖο λόγο.

Ἡ ΠΑΝΑΡΧΑΙΑ ΥΛΟΜΟΡΦΙΣΤΙΚΗ ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗ

Τὸ ἀρχικὸ μᾶς πρόβλημα εἶναι ὁ καθορισμὸς τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖο εἶναι δυνατὸ νὰ ἐπιτελεσθῇ ἡ ἔρμηνεία. Ἐπειδὴ λέγοντας ἔρμηνεία ἐννοοῦμε μιὰ ὑποκειμενικὴ ἐνεργητικότητα ποὺ ἐπιτελεῖται ἀπὸ τὸν ἔρμηνευτὴ καὶ σύγχρονα ἀναφέρεται σὲ μιὰ ἔρμηνευτέα ἀντικειμενικότητα, γίνεται ὀλοφάνερο ὅτι ἂν θέλη νὰ μὴ μείνη στὴ σφαῖρα τῆς ὑποκειμενικότητας, πρέπει νὰ ρυθμίση τὴν πορεία της σύμφωνα μὲ τὴν ὕψη ποὺ ἐμφανίζει τὸ ἔρμηνευόμενον καλλιτεχνικὸ ἀντικείμενο. Ἀπαραίτητη λοιπὸν προϋπόθεση γιὰ τὴ μελέτη τοῦ προβλήματος ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ, εἶναι ἡ ἀνάλυση τῆς ὕψης τοῦ καλλιτεχνικοῦ ἀντικειμένου. Πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν τὰ συστατικὰ του στρώματα καὶ νὰ καθοριστοῦν οἱ ἔρμηνευτικοὶ χειρισμοὶ ποὺ εἶναι ἐπιβεβλημένοι ἀπὸ τὴν ἰδιότητα ἐνὸς ἐκάστου ἀπὸ τὰ συστατικὰ του στοιχεῖα.

Δὲν εἶναι ἡ πρώτη φορὰ ποὺ τίθεται τὸ πρόβλημα τοῦτο. Ὑπάρχει ἕνας πασίγνω-

στος κοινὸς τόπος ποὺ καθορίζει τὴ σύσταση τοῦ καλλιτεχνικοῦ ἀντικειμένου. Ὁλος ὁ κόσμος ξαίρει ὅτι τὰ δύο ἀπαραίτητα συστατικὰ ποὺ δὲν ἔμπορουν νὰ ἀπουσιάζουν ἀπὸ ὁποιοδήποτε καλλιτέχνημα, εἶναι ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος ἡ ὕλη καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο ἡ μορφή. Ἡ διάκριση ἀνάμεσα στὴν ὕλη καὶ τὴ μορφή ἀποτελεῖ παμπάλαιο εὐρημα κληροδοτημένο σὲ μᾶς ἀπὸ τὴν ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία. Μὲ τὴν ἀλληλοδιάδοχη παράδοση ἐσυνειθίσαμε νὰ ἐξετάζουμε κάτω ἀπὸ τὸ πρίσμα τοῦ πανάρχαιου ὕλομορφισμοῦ κάθε καλλιτεχνικὸ ἔργο, διαστρωματώνοντας τὴν ἐργασία μας σὲ ἔρμηνεία ἀναφερόμενη στὸ εἶδος ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος καὶ στὴν ὕλη ἀπὸ τὸ ἄλλο. Ἡ τεχνοκριτικὴ, ἀνάλογα μὲ τῆς κοσμοθεωρητικὲς τῆς προτιμήσεις καὶ προδιαθέσεις, συγκεντρώνει τὴν προσοχὴ τῆς περισσότερο ἄλλοτε στὴν ὕλη καὶ ἄλλοτε στὴ μορφή. Ἀνάλογα μὲ τὴ βαρύτητα ποὺ ἀποδίδεται σὲ ἕνα ἀπὸ τὰ δύο τοῦτα χαρακτηριστικὰ προκύπτουν τὰ δύο μεγάλα ἀντιμαχόμενα συστήματα, τὸ τυποκρατικὸ, ὁ φορμαλισμὸς ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρὰ καὶ τὸ ὕλοκρατικὸ, ὁ ρεαλισμὸς ἀπὸ τὴν ἄλλη. Οἱ ὄροι εἶναι παρμένοι ἀπὸ τῆς δυὸ ἐνδείξεις, ὕλη καὶ μορφή. Ἐπειδὴ ὁμως ἡ λέξη ὕλη παρουσιάζει ἀκαμψία ποὺ εἶναι ἀδύνατο νὰ προσαρμοσθῇ μὲ τὴν στὸ καλλιτεχνικὸ περιεχόμενο προσιδιάζουσα ἐλαστικότητα, ἐπεκράτησε ὁ ὄρος ρεαλισμὸς ὡς ἰσοδύναμος μὲ τὸν ὕλισμὸ καὶ χρησιμοποιεῖται ὡς ἀντίθεση πρὸς τὸ φορμαλισμὸ ποὺ ἐξισώνεται τῆς περισσότερες φορές μὲ τὸν ἰδεαλισμὸ. Γιὰ νὰ εἶμαστε ἀκριβολογικοὶ πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι ὁ αἰσθητικὸς φορμαλισμὸς δὲν συμπίπτει πάντοτε μὲ τὸν αἰσθητικὸ ἰδεαλισμὸ. Ὁ αἰσθητικὸς φορμαλισμὸς τοῦ Kant παρουσιάζει σημαντικὲς ἀποκλίσεις ἀπὸ τὸν αἰσθητικὸ ἰδεαλισμὸ τοῦ Hegel. Ἐπειδὴ ὁμως ἔχει ἐπικρατήσει νὰ θεωροῦνται οἱ ὄροι μορφή καὶ ἰδέα ταυτόσημοι, φτάνουμε σὲ ἐξίσωση τῶν ὄρων φορμαλισμὸς καὶ ἰδεαλισμὸς. Εἶναι ἀπὸ μόνο του φανερό ὅτι ἡ ἀντιμετώπιση τοῦ αἰσθητικοῦ φορμαλισμοῦ καὶ ρεαλισμοῦ εὐρίσκεται σὲ ἄμεση συνεπαφὴ μὲ τὸν ἀγῶνα ποὺ διεξάγουν οἱ δυὸ ἀντιτιθέμενες κοσμοθεωρητικὲς ἀπόψεις, ὁ ἰδεαλισμὸς καὶ ὁ ὕλισμὸς. Ἀρκεῖ καὶ μιὰ σύντομη ἐπισκόπηση τῶν συγχρόνων καλλιτεχνικῶν καὶ αἰσθητικῶν ρευμάτων γιὰ νὰ ἐπιβεβαιωθῇ ἡ διατυπωμένη διαπίστωση.

ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΟΣ ΡΕΑΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ἸΔΕΑΛΙΣΤΙΚΟΣ ΦΟΡΜΑΛΙΣΜΟΣ

Ξεκινώντας ἀπὸ τὸν ρεαλισμὸ εὐκολο εἶναι νὰ δείξουμε τὴν ἄμεση σύνδεσή του μὲ τὸν ὕλισμὸ. Στὴ Σοβιετικὴ Ρωσία ἡ ἀπὸ τὸ Κράτος ἐπίσημα ἀνεγνωρισμένη καλλιτεχνικὴ νοσητρία εἶναι ὁ ρεαλισμὸς ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζεται ὡς σοσιαλιστικὸς ρεαλισμὸς, σύμφωνα μὲ τὸν ὄρο ποὺ καθώρισε κατὰ τὴν τρίτη δεκαετηρίδα τοῦ αἰῶνα μᾶς